

Zgodovinopisje in arhivistika

JOŽE ŽONTAR

Zgodovinopisje se je dolgo opiralo skoraj izključno le na neposredne historiografske vire (npr. kronike, anale). Nova usmeritev pa se kaže npr. že pri Janezu Vajkardu Valvasorju, piscu znamenitega zgodovinskega, geografskega in etnološkega dela *Slave vojvodine Kranjske*, ki je izšlo leta 1689, ko opisuje, kako je pri pisanju knjige, ki govori o mestih, trgih, gradovih in samostanih na Kranjskem, naletel na nešteto težav. Tako mu skoraj nobena gosposčina ni hotela dati potrebnih podatkov. "Ustne prošnje, posebni sli, ki sem jih pošiljal, vabila in vloge niso kaj prida opravili. Odposlanci so sicer prinašali cele tovore obljuh, toda izpolnila se ni niti trohica. Nekateri so sumili ter mislili, da hočem iz njihovih sporočil izlisliti bogve kakšne tajnosti, drugi pa so živeli v takem neznanju, da cela o svojem lastnem gnezdu nič niso vedeli." Enake težave je imel tudi pri mestih in trgih, saj sta - tako piše Valvasor - "samo Novo mesto in Kamnik nekaj prispevala za to delo, medtem ko sem vse drugo moral z nepopisno težavo tu in tam upleniti iz raznih starih seznamov in spisov tako zunaj dežele kot v njej. Vendar so bili ti spisi in dokumenti vsi avtentični in verodostojni, glede njih resničnosti mi bilo najmanjšega vzroka za dvom. Veliko pa sem dodal iz lastnega izkustva in znanja."¹

Iz opisanega primera je jasno razvidno avtorjevo spoznanje, da se je v prizadevanju za verodostojno zgodovinopisje treba opreti na vse razpoložljive vire. Prav z uveljavljanjem kritičnega zgodovinopisja - proces je trajal vse do 19. stoletja - pa je ponehavalo skoraj izključno opiranje na neposredne historiografske vire, začelo se je širiti področje virov, ki jih je uporabljalo zgodovinopisje, v prvi vrsti na listine.

V prvi polovici 19. stoletja se je dokončno razširil zgodovinski interes tudi na aktovno gradivo. Romantika je povečala zanimanje za zgodovino, pri tem pa se je povsem uveljavilo spoznanje, da je treba zgodovinske vire uporabiti kritično.² Beseda arhiv je tedaj dobila nov pomen, pomen zgodovinske zakladnice. Urejanje starih arhivov prevzamejo zgodovinarji, kader v že obstoječih arhivskih ustanovah (npr. v Francoskem nacionalnem arhivu v Parizu, Avstrij-

skem državnem arhivu na Dunaju; izjema je bil delno Public Record Office v Londonu) začno rekrutirati iz vrst zgodovinarjev, zgodovinarji so pobudniki za ustanavljanje arhivov. V Franciji so leta 1839 že razlikovali med primarno in sekundarno vrednostjo arhivov. S tem se je arhivistika emancipirala od čiste pravne koristi.³

Do 19. stoletja se je zgodovinska veda, ki se je medtem že začela uveljavljati kot znanost (ne več kot literatura), večinoma omejevala na tako imenovano dogodkovno zgodovino in se zanimala predvsem za vladarje, politike, bitke in druge zanimive dogodke. Potem ko je bilo v začetku stoletja težišče še na politični zgodovini, se je v drugi polovici 19. stoletja začelo uveljavljati zanimanje tudi za gospodarsko in socialno zgodovino ter za druge zgodovinske panoge, ki so pri svojih preučevanjih skoraj v celoti navezane samo na izvira arhivsko gradivo, že zato, ker starejši zgodovinski spisi za te panoge dejavnosti skoraj nimajo nikakih podatkov. V ospredju zgodovinskega zanimanja so se sčasoma znašli tudi pojavi, ki so ostali v dotedanjih prikazih zgodovinskega razvoja ob robu ali pa sploh niso bili zajeti. To pa je imelo za posledico nenehno vsebinsko razširjanje pojma arhivskega gradiva.

Po drugi svetovni vojni se je povečalo zanimanje za preučevanje najnovejše dobe (*Zeitgeschichte*) in posledično tudi za mlajše gradivo, s tem pa tudi za nove vrste arhivskega gradiva. Tehnični razvoj je imel namreč za posledico nastanek novih vrst arhivskega gradiva: fotografije, filma, fonografskega gradiva, avdio- in video-trakov, računalniških zapisov ter optičnih diskov. Tako se je področje arhivskega gradiva progresivno širilo, da bi vključilo vse vrste virov, ki bi jih lahko raziskovalci potrebovali. Pojem arhivsko gradivo je tako dobil današnjo širino in ob sedanjem tehnološkem razvoju najbrž še ni končau.

Od 19. stoletja je bila dejavnost arhivov usmerjena predvsem na potrebe zgodovinarjev. Arhivska funkcija se je identificirala z razisko-

³ Wolfgang Leesch, *Methodik, Gliederung und Bedeutung der Archiwwissenschaft*, v: *Archivar und Historiker: Studien zur Archiv- und Geschichtswissenschaft*, Berlin 1956, str. 16-19. - Robert Henri Bautier, *La phase cruciale de l'histoire des archives: La constitution des dépôts, d'archives et la naissance de l'archivistique (XVe début du XIXe siècle)*, v: *Archivum* 18, Paris 1968, str. 139-141, 149. - Michael Roper, *The academic use of archives*, v: *Archivum* 29, München etc. 1982, str. 27-28. - Bruno Delmas, *What is the Status of Archival Science in France Today?*, v: *The Concept of Record*, Skrifter utgivna av Riksarkivet 4, Stockholm 1998, str. 28.

¹ Johann Weichard Valvasor, *Die Ehre des Herzogthums Krain*, Laibach-Niltenberg 1689, II, knjiga, str. 3-4.

² Bogo Grafenauer, *Struktura in tehnika zgodovinske vede: Uvod v Studij zgodovine*, Ljubljana 1980, str. 59-86. - Mirjana Gross, *Suvremena historiografija: Kurjenci, postignuća, pitanja*, Zagreb 1996, 111 sl.

vaujem zgodovine, z zbiranjem in urejanjem, postopno je prevladalo načelo proveniencije. Arhivi so začeli objavljati vse več pripomočkov za uporabo gradiva, pri čemer je bila vodilna Francija. Ob zgodovinskih pomožnih vedah so si predstavljali arhivistiko kot delovni napotek za opis arhivov. Še pred petdesetimi leti so bile tipične diskusije o tem, ali so arhivi znanstvene ustanove, pri čemer je bila mišljena zgodovinska znanost.⁴

Nič manj pomembno pa ni bilo tudi to, da je imel nagel družbeni razvoj v zadnjem stoletju - s tem pa širitev pravnih paugov - za posledico skokovito (s prejšnjimi obdobji sploh neprimerljivo) naraščanje administrativnega gradiva in njegovo vlaglo odmiranje za administrativne potrebe. Arhivi so začeli prevzemati mlajše gradivo, s čimer se je časovno področje arhivov močno razširilo. V Srednji in Vzhodni Evropi je k temu pripomogla tudi sprememba družbene ureditve po drugi svetovni vojni, ko je celotno gradivo iz prejšnjega sistema izgubilo svoj prvotni pomen. V skrbi za ohranitev gradiva so začeli arhivi vse bolj kazati interes tudi za sodobno gradivo ter začeli iskati stik z ustvarjalci arhivskega gradiva.

Ponekod že tik pred drugo svetovno vojno, predvsem pa po njej se je tako začelo novo obdobje arhivistike. Arhivistika, ki je bila rezultat opisanih nazorov, ni mogla zadovoljevati praktičnih potreb, ki so postajale vse večje in zahtevnejše. Te je pred štiridesetimi leti nazorno opisal Sergij Vilfan: "Tuja literatura in domača praksa sta skoraj do najnovejšega časa razvijali predvsem metodologijo za obravnavo najstarejšega gradiva. Tudi v klasičnih inozemskih šolah je še danes skoraj ves interes obrnjen na starejše gradivo, praviloma srednjeveško. (Tako znanje tudi v modernih arhivih ni odveč, ker daje solidne temelje vsakemu delu, vendar samo po sebi ne zadošča). Niti starejša tuja literatura, niti klasične arhivske šole, niti praksa naših arhivov tedaj niso mogli nuditi vseh potrebnih osnov za metodologijo dela na ogromni večini arhivskega gradiva - na gradivu od druge polovice 19. stoletja."⁵

To pa je bil tudi čas, v katerem se je začela arhivska dejavnost postopno osvobajati združbe z zgodovinsko znanostjo. Tudi v zgodovinski znanosti je prišlo namreč do odmika od klasičnega pojmovanja virov. Akademsko zgodovina je nehala izključno temeljiti na arhivskem gradivu (zlasti pod vplivom "Ecole des Annales"). Ta odmik je Mirjana Gross povzela takole: "Viri niso predmet zgodovinarjevega spoznanja. So samo sredstvo za spoznanje zgodovinskega

razvoja, kanali informacij o zgodovinskih dejstvih. Proces pridobivanja podatkov o zgodovinskem dejstvu iz vira je posebna oznaka zgodovinske znanosti. Naloga proučevanja virov in njihovih informacij je ugotavljanje določenih zgodovinskih dejstev, ki služijo nadaljnji kritični obdelavi ter so neizogiben predpogoj za postavitev zgradbe znanstveno utemeljenega zgodovinskega poročila."⁶ Sočasno so začeli arhive bolj intenzivno uporabljati nezgodovinarji in tako so se arhivi začeli zanimati za potrebe drugih raziskovalcev, za kulturne namene (razstave, predavanja, vodstva v arhivih itd.) ter administrativna vprašanja, vključno s pisarniškim poslovanjem. Ta razvoj je favorizirala še nova arhivska zakonodaja, ki se ni omejevala več na vprašanja ustanavljanja arhivov, ampak jih je tudi pooblašala, da vrednotijo in prevzemajo arhivsko gradivo.

Vse to je imelo za posledico novo razvojno fazo, v kateri arhivisti niso več tako kot prej posvečeni za hrambo dokumentov, ki bodo zagotavljali odgovore na današnja vprašanja zgodovinarjev. Namen je vedno bolj ohranjati informacije, ki bodo lahko uporabljene kot odgovor na vprašanja vseh vrst, ne le danes, marveč tudi v prihodnosti. Ta usmeritev, služiti bolj splošnim potrebam kot pa le potrebam zgodovinarjev, je imela za posledico bolj metodično, izčrpno, sistematično in objektivno pot zbiranja, odbiranja in popisovanja arhivov.⁷ Za arhive so začeli uporabljati izraz spomin človeštva in dostop do arhivov se deklarira kot demokratična pravica vsakogar. Ta usmeritev se je še krepila z razširjanjem informacijskih tehnologij tudi v arhivski dejavnosti.

Vprašajmo se, kje je mesto arhivistike danes. Dela, katerih namen je, da bi se arhivsko gradivo ohranilo in da bi služilo svojem namenu, imajo različno osnovo, posledično so se razvile tudi različne strokovne discipline, ki jih proučujejo. Arhivistiko (označuje se tudi kot arhivistika v ožjem pomenu besede) lahko najbolj določno opredelimo kot vedo, ki preučuje način strokovnega dela, namenjenega določitvi arhivskega gradiva (valorizaciji) in njegovi obdelavi, da se doseže njegova kar najboljša uporabnost. Njen predmet proučevanja je torej metodologija tega dela (zato pa še ni veda o arhivskem gradivu). Če so omenjena dela tudi pravno normirana, so prav tako predmet proučevanja pravne vede. Značaj arhivske tehnike pa je dragačen. Arhivska tehnika prenaša izkušnje tehničnih ved na arhive in arhivsko gradivo - v tem primeru gre za materialno plat gradiva - z namenom, da se gradivo kar najboljše fizično obravi.⁸

⁴ Milan N. Nikolić, *Arhivi kao naučne ustanove*, v: Biblioteka 2, Beograd 1950, str. 179-188. · Milko Kos, *Naši arhivi - znanstvene ustanove*, *Naši razgledi* 1956, str. 409.

⁵ Sergij Vilfan, *60 let Mestnega arhiva ljubljanskega*, *Mestni arhiv ljubljanski. Poročila in pregledi gradiva*, zv. I, Ljubljana 1959, str. 39.

⁶ Mirjana Gross, *Historijska znanost*, Zagreb 1980, str. 242-243.

⁷ Bruno Delmas, *What is the Status of Archival Science in France Today?*, str. 28-29.

⁸ Sergij Vilfan-Jože Žontar, *Arhivistika*, Ljubljana 1973, str. 16-19. · *Dictionary of Archival Terminology*, International Coun-

Pondariti je treba, da je arhivistika v zadnjih desetletjih napravila velik razvoj. Začela se je ukvarjati s problemi valorizacije, z velikimi foudi razmeroma recentnega nastanka, z novimi vrstami arhivskega gradiva. Arhivistika ni le razširila in izpopolnila svojo metodologijo, še nadalje pojasnjuje in razvija teoretično bazo. V zadnjem času se je s poenotenjem številnih vprašanj tudi mednarodno uveljavila. Ima svoj predmet raziskovanja in razvila je svojo lastno metodo. Zato so dvomi o tem, ali je sploh znanost, pretirano skeptični. Angelika Menne-Haritz poudarja, "da daje arhivska znanost teoretično osnovo za naloge arhivov in metodično zanesljivost za vsakdanje delo. Kot avtonomna znanstvena disciplina razpolaga z instrumenti, ki ji omogočajo ugotavljanje probleme in izdelati pota za njihovo rešitev."⁹ Vprašanje pa je, kakšne vrste znanosti je? Arhivistika ni raziskovalna veda v tem smislu, da bi bil njen končni lastni namen ugotavljanje nekih naravnih ali družbenih zakonitosti ali pa raziskovanje družbenih pojavov sploh. Kolikor arhivistika uporablja take ugotovitve ali raziskave, so te v njenem okviru podrejene namenu, da se uredi ali izboljša način dela. Bruno Delmas poudarja, da arhivistika ni eksaktna znanost, meni pa, da je vrsta naravoslovne znanosti.¹⁰ To drži toliko, ker temelji arhivistika na izkušnjah, toda obravnava nekaj, kar je rezultat človeške misne dejavnosti.

Način dela z arhivskim gradivom zgodovinarjev sam po sebi ne zanima, pač pa obstoji posredna zveza z zgodovinskim. Osnovno načelo vrednotenja dokumentarnega gradiva je, da ga je treba ocenjevati z merili časa, v katerem je nastalo. Za to pa je seveda potrebno poznavanje zgodovine. Nadalje je za razumevanje nekega področja družbenega življenja potrebna strokovna podkovanost na tem področju. Te zahteve si postavljajo zgodovinarji, tembolj to velja za arhiviste. Bogo Grafenauer je zapisal: "Tako mora tudi zgodovinar - preden se more poglabljati v preteklost - spoznati ob vsakdanjem življenju tiste miselne kategorije in pojme, ki so potrebni za spoznavanje pisane podobe življenja. Kdor ne pozna kmečkega življenja in dela, ne bo mogel razumeti agrarne zgodovine, še manj pa jo bo lahko začel raziskovati; prav to velja za politična življenje ... Brez izkušenj, s katerimi si je

pridobil ustrezne temeljne pojme, je torej zgodovinarju analiza preteklosti delno docela nemogoča.¹¹ Lahko dodamo: nič manj tudi arhivistu.

Bolj neposredno pa stopa arhivistika v povezavo z zgodovino prek tradicionalnih zgodovinskih pomožnih ved. Ker so te vede za delo v arhivu enako pomembne kot za delo zgodovinarja in ker so se razvile prej kot arhivistika, se še danes pogosto z njimi enači arhivska poklicna identiteta. Ni pa se mogoče strinjati s trditvijo Luciane Duranti, da se je arhivistika razvila v 19. stoletju iz diplomatike, pač pa so zgodovinarji prevzeli metode registratorjev.¹² Kar zadeva vedo o aktih (Aktenkunde), ta proučuje njihov značaj in obliko. Menim pa - tako kot Johannes Papritz v svojem delu *Archivwissenschaft* - da so vprašanja, povezana z akti v proceduralnem in institucionalnem kontekstu produkcije, zadeva arhivistike in ne zgodovinskih pomožnih ved (za razliko od Bruno Delmasa).¹³ Za svoje potrebe arhivistika pospešuje disciplino, ki je neposredno povezana z izvajanjem načela proveniencije, to je zgodovino uprave, sodstva in sploh strukture organov (z drugimi besedami inštitucij), ki jo je mogoče šteti kot kombinacijo med zgodovinskimi in upravnimi vedami. Konec koncev arhivi sploh neposredno odsevajo administrativno zgodovino svojih ustvarjalcev.

Predvsem pa si je treba biti na jasnem, da arhivistika ni zbir vseh znanj, potrebnih za delo v arhivu, sicer ta zagotovo ne bi bila avtonomna disciplina. Da pa se vede pri vsakodnevnem delu ničkolikokrat prepletajo, je nekaj povsem normalnega. Povezava arhivistika - zgodovinske je samo en tak primer. Naj končam z Elio Lodolinijem: "To sta dve različni znanosti, četudi obojestransko koristni (ni si mogoče predstavljati od arhivista, da bi ignoriral zgodovino ali pravo, in tudi ne od zgodovinarja, ki ima kaj spoštovanja do samega sebe, da ne bi vedel, kako se raziskuje v arhivih)."¹⁴

eil on Archives Handbooks Series, Volume 3, München etc. 1984, str. 23-24. - Angelika Menne-Haritz, *Selbstbegriffe der Archivterminologie, Veröffentlichungen der Archivschule Marburg - Institut für Archivwissenschaft* 20, Marburg 1992, str. 40. - Michel Duchet, *Archives, archivistes, archivistique: Définitions et problématique*, v: *La pratique archivistique française*, Paris 1993, str. 25.

⁹ Angelika Menne-Haritz, *Archivfachliche Ausbildung: Den Anforderungen der Gesellschaft des 21. Jahrhunderts gerecht werden*, v: *Archivum* 39, München etc. 1994, str. 265, 378.

¹⁰ Bruno Delmas, *What is the Status of Archival Science in France Today?*, str. 27.

¹¹ Bogo Grafenauer, *Temeljni pojmi o zgodovini*, v: *Svetovna zgodovina*, Ljubljana 1981, str. XXXI.

¹² Luciana Duranti - Heather Macneil, *Vanovanje integritete elektronskih dokumentov: Poročilo o raziskovalnem projektu magistrskega programa arhivistike na Univerzi Britanske Kolumbije*, *Arhivi* 20/1997, str. 59.

¹³ Bruno Delmas, *What is the Status of Archival Science in France Today?*, str. 30. - Johannes Papritz, *Archivwissenschaft*, I. in 2. zvezek, *Archivschule Marburg-Institut für Archivwissenschaft*, Marburg 1976.

¹⁴ Elio Lodolini, *The War of Independence of Archivists*, *Archivaria* 28, Summer 1989, str. 43.

ZUSAMMENFASSUNG

SUMMARY

GESCHICHTSSCHREIBUNG UND ARCHIVKUNDE

HISTORIOGRAPHY AND ARCHIVAL SCIENCE

Nachdem sich die kritische Geschichtsschreibung durchgesetzt hatte, galt seit der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts das historische Interesse endlich auch den Akten. Neben den historischen Hilfswissenschaften wurde die Archivkunde als Arbeitsanleitung zur Beschreibung von Archiven betrachtet. Mancherorts bereits kurz vor dem Zweiten Weltkrieg, vor allem aber danach, begann mit der Trennung von der Geschichtswissenschaft für die Archivistik ein neuer Zeitabschnitt. Die Tendenz, allgemeineren Bedürfnissen abzuhelfen als nur denen der Historiker, und die Ausrichtung auf neueres Archivgut, hatten zur Folge, daß man bei der Erfassung, Bewertung und Verzeichnung von Archivgut methodischer, ausführlicher, systematischer und objektiver vorging. Das war zugleich auch die Voraussetzung für die Entwicklung der Archivkunde als Wissenschaftsdisziplin und für eine neue Bestimmung ihres Verhältnisses zur Geschichtsschreibung.

Following the establishment of critical historiography in the first half of the 19th century, historians finally also became interested in the material contained in official files. Along with the branch sciences of history, archival science was looked upon as a kind of science that provided guidelines on the description of archives. Immediately before the Second World War, but in most cases, shortly after it, a new era of archival science began in several countries when the archival activities started to be independent of the connection with history. The orientation of archival science shifted from serving the needs of historians only, to focusing on more general needs, and on more contemporary materials. As a result, the materials were more methodically, thoroughly, systematically and objectively selected, appraised, and described. This also facilitated the development of archival science as a science in its own right and gave rise to a new definition of its relation to historiography.